

Հ. ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

(Պատմական գիտությունների
բեկնածու, ճեմագետ)

Ս Ա Ն Ա Հ Ն Ի Վ Ա Ն Ք Ը*

Զափառյալն Երկայնաբազուկների տապա-
նատունը.— Գտնվում է Ամենափրկիչ եկեղե-
ցուց քիչ դեպի հարավ-արևելք, համեմատա-
բար բարձր դիրքով: Դռան ճակատին եղած
արձանադրությունից երևում է, որ կառու-
ցել են Զաքարե և Իվանե եղբայրները Ի-
րենց հոր՝ Սարգսի գերեզմանի վրա 1189
թվականին: Մեծ մատուռն ձևով կառուցված
շենք է, թաղակապ ծածկով: Բաղկացած է
երկու մասից: Արևմտյան մասը համեմա-
տաբար բարձր է, ուղղանկյուն հատակա-
գծով: Արևելյան մասը ցածր է, կողերից՝
պատերին կից ձգվող կարճ որմնասյուները
միանում են որմնակամարներով և ծածկի
թաղը գոտիով կամարներով:

Այդ մասի տանիքին կառուցված է եղել
փոքր մատուռ՝ արևելյան կողմում փոքր սե-
ղանով, որը ավերակ վիճակում է. սրա հա-
րավային և հյուսիսային կողմերում պահ-
պանվել են այլ շենքերի պատերի ստորին
մասերը, որոնցից հյուսիսային կողմի շենքի
պատի մնացած կտորի վրա նկատելի են
բարակ, զույգ զլանածև որմնասյուների
մնացորդներ. այդ շենքերի ինչ լինելը պարզ
չէ:

Այդ նույն արևելյան մասի ներսում, ար-
ևելյան պատի տակ, իրար կողքի կանգ-
նեցված են եղել երեք խաչքարեր, որոն-
ցից միայն հյուսիսային կողմին է մնում.
մյուսները միաժամ մեծ պատվանդաններն են
պահպանվել: Խաչքարերի առջև կան մե-
կական հարթ երեսով մեծ տապանաքարեր:
Կանգուն մնացած խաչքարը բավականին

մեծ է և շքեղորեն քանդակազարդված: Խաչ-
քարի վրա եղած արձանադրության համա-
ձայն այն պատկանում է Սարգիս Զաքար-
յանին՝ Զաքարի հորը: Կից գերեզմաննե-
րից մեկը պետք է լինի Զաքարե սպասա-
լարինը:

Դամբարանի այդ մասը մի ընդհանուր
կամարակապ լայն բացվածքով միանում է
արևմտյան մասի հետ, որի հատակը նույն-
պես պատած է գերեզմաններով: Այդ գե-
րեզմանների մեծագույն մասը պատկանում
է Երկայնաբազուկ Արղունյաններին, որոնք
բացի հայերենից, ունեն նաև ռուսերեն և
վրացերեն լեզուներով գրված տապանա-
դրություններ:

Դամբարանի լայն մուտքը արևմտյան
կողմից է՝ շքեղորեն զարդարված պարակա-
լով: Դամբարանը գտնվելով թեթևության
ստորոտում, հողի անընդհատ սղոմների
հետևանքով այժմ կիսագետնափոր է դար-
ձել: Հուշարձանների պահպանության կո-
միտեն 1955 թվականին որոշ չափով բացել
ու մաքրել է հողից:

ՏԱՊԱՆԱՏԱՆ ՄՈՒՏՔԻ ՃԱԿԱՏԻՆ

Ի) «Զափառ է և Իւանէ, որդիք Մեծին
Սարգսի, շինեցաք գհանգստարանս. յիշեցէք
ի Քրիստոս. ԲՎ. ՈՒՀ» (1189):

ՍԱՐԳՍԻ ԽԱԶՔԱՐ-ՄԱՀԱՐԱՆԻ ՆՈՐՔԵՎԻ
ՄԱՍԻ ՎՐԱ

ԻԱ) «Ի ՈՒՀ (1187 թ.) կառարեցաւ ի
Քրիստոս Մեծն Սարգիս, որդի Զափառէի,
թողն աւագ Սարգսի, որդիս Զափառէ և
Իւանէ կանգնեցաք զխաչս. յիշեցէք ի Քրիս-
տոս»:

* Շարունակված ամսագրի 1953 թվականի Մ Մ
Ը-ից և Թ-ից:

ՆՈՒՅՆ ԽԱՉՔԱՐ-ՄԱՀԱՐՁԱՆԻ ԺԱԿԱՏԻ ՄԱՍԻ ՎՐԱ

ԻԲ) «Նշանդ Աստուծոյ բարեխաւս լեռամիջապատաւար հայոց և վրաց Սարգսի»:

Ս. Հակոբ եկեղեցի.— Գտնվում է Զաքարյանների դամբարանի արևելյան կողմում: Այդ հուշարձանի մասին նուրբապես բացահայտ են մատենագրական ու վիմագրական վկայություններ: Գմբեթավոր փոքր շենք է, հատակագիծը արտաքուստ ուղղանկյուն է, ներսից՝ անկյունում եղած մեկակնան փոքր խորանները այն դարձնում են խաչաձև՝ ուղղանկյուն խաչթևերով: Կառուցման այդ ձևը բնորոշ է Ժ—ԺԳ դարերին:

ուղղանկյուն է, թաղակապ ծածկով, միակ դուռն արևմտյան կողմից է: Բնորոշ է այն, որ արևելյան կողմից ունի զույգ կիսակլոր աբսիդ, որպիսի հանգամանքը վկայում է նրա քաղկեդոնիկ լինելու փաստը, ուստի նրա կառուցումը պետք է վերագրել ԺԳ դարին: Նկատելի են մի շարք վերանորոգումների հետքեր, որոնց մասին տեղեկություններ չկան: Վերջին անգամ վերանորոգված է Հուշարձանների պահպանության կոմիտեի կողմից 1956 թվականին՝ վերականգնելով թափված երեսապատ քարերը և տանիքը պատելով սալաքարերով:

Տուսեռդի Գրիգոր վարդապետի մանարձանը.— Գտնվում է Ս. Հարություն եկեղեցու հյուսիսային կողմում. այդ կողմի պատի

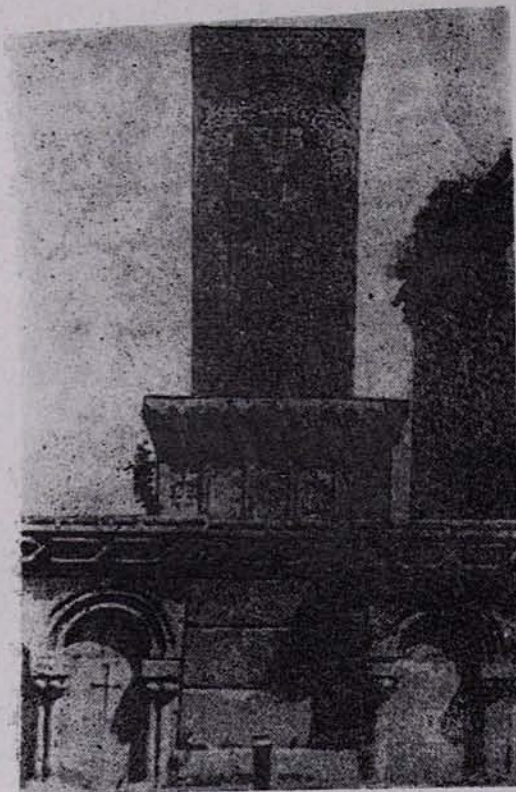

ՍԱՆԱՀՆԻ ՎԱՆՔ. — ԶԱԲԱՐՑԱՆ ՆՐԿԱՅՆԱՐԱՋՈՒԿՆԵՐԻ ԴԱՄԲԱՆԱՏՈՒՆԸ

Այս եկեղեցին վանքի առաջնորդ Առաքել արքեպիսկոպոսը և Սողոմոն Արղությանը քանդել են տալիս 1815 թվականին և քարն օգտագործում Ամենափրկիչ եկեղեցու վերանորոգման համար. պահպանվել են հյուսիսային և արևելյան պատերի որոշ մասերը միայն:

Ս. Հարություն եկեղեցի.— Գտնվում է Ս. Հակոբ եկեղեցու արևելյան կողմում: Սրա կառուցման ժամանակը, ինչպես և կառուցողները նույնպես հայտնի չեն: Հատակագիծը

արևմտյան ծայրին կից: Բաղկացած է պատվանդանից ու խաչքարից: Պատվանդանը քառակող է, բարձրադիր, արևմտյան երեսի եզրերը զարդարված են զույգ դանաձև որմնասյուներիով, որոնք ունեն խորիսխներ ու խոյակներ և միացած են որմնակամարներով, ինչպես և երկրաչափական ձևի այլ քանդակներով: Կենտրոնի մասն աստիճանավոր է: Խաչքարը նույնպես բարձրադիր է ու մեծ, պատած բուսական և երկրաչափական զանազան ձևերի նուրբ մշակված զարդա-

ՍԱՆԱՀՆԻ ՎԱՆՔ.— ՏՈՒՏԵՈՐԳՈՒ ՄԱՀԱՐԱՊԱՆԸ

րանքներով: Առանձնապես շատ գեղեցիկ է մշակված խաչքարի հիմքի մասը, մանավանդ նրա կարնիզաքարերը (քիվերը):

Խաչքարի հետևի մաքուրը երեսով մեկ փորագրված է տապանագրությունը՝ 1184 թվականով, որից երևում է, որ մահարձանը կառուցել է տվել ինքը Տուտեորգին իր կենդանության ժամանակ, որը հետևյալն է.

ԻԳ) «Յամի յորում եղև կատարումն արքային վրաց Գիորգէ, Ես Գրիգոր վարդապետ, որդի Տուտէ Խաչենացոյ, բնակեալ ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, կանգնեալ զխաչս ի վերա հանգստարանի իմո ակնունելով ելից ի կենցաղոյս: Եւ արդ, անկեալ դնեմ առ ոսոս քո նշանդ Աստուծոյ և աղաչեմ անբարբառ ջրամբք, զի ի մեծի երևման քո յիցիս բարեխաւս անարժան ծառայիս Քրիստոսի: Եւ որք երկրպագէք յիշեցէք ի Քրիստոս Յիսուս: Կանգնեցաւ ի հայրութեան Յովնանեիսի, յորում ամի ճորգեցաւ կարողիկէս սուրբ: Ի թու. ՈՂԳ (1184): Զմխիթար կազմիչ յիշեցիք ի Քրիստոս»:

Հովնանեան Բանանայի մահարձանը. Գտնվում է Տուտեորգու մահարձանի արևել-

յան կողմում. պատվանդանը հարթ կողերով է, նույն ձևով է և խաչքարի հիմքը, որը մի մաքուր և անհամապատասխան քարից է և համեմատաբար փոքր է: Խաչքարը նույնպես համեմատաբար փոքր է և պատած է բուսական ու երկրաչափական ձևերի գեղեցիկ մշակված զարդաբանականներով: Խաչքարի հետևի մասում փորագրված է տապանագրությունը՝ 1227 թվականով, որը հետևյալն է.

ԻԴ) «Ի թվի ՈՂԶ. Ես՝ Տէր Յոհանէս առաջնորդ սուրբ ուխտին Հաղբատա կանգնեցի զխաչս ի հանգստարանի սնուցողի իմո Յոհանէս Բանանայի: Որք երկրպագէք յիշեցէք ի Տէր»:

Հյուրատուն.— Հյուրատան շենքն այժմ գոյություն չունի, բայց վիմագրական վկայություններից պարզ երևում է, որ վանքն ունեցել է նաև հյուրատուն: Վանքի արևմտյան կողմում, պարսպից դուրս մի տան պարտնեղում գտնվող «Միրանավոր» խաչքարի վրա եղած արձանագրությունը խոսում է հյուրատան կառուցման, իսկ պատվանդանի վրայի արձանագրությունը՝ հյուրատանը նվերներ տալու մասին: Բացի Միրանավոր խաչքարի վրա եղած այդ արձանագրություններից, գրատան սրահի վրա եղած մի այլ արձանագրության մեջ նույնպես խոսվում է հյուրատանը նվերներ տալու մասին: Ահա՛ այդ արձանագրությունները.

ԻԵ) «Ի թվականիս հայոց ՈՄԴ (1205), ի բազմաորութեան վրաց Թամարին, յամիրսպասալարութեան Զաֆարէի և Խանէի՝ եղբարձ հարազատաց, որդեաց մեծին Սարգսի. Ես հայր Յոհանէս գաւառաւ Խաչենեցի, և Լեալ բնակեցաւ ընդ հովանեաւ սրբոյ Աստուածածնիս և շինեցի գնիրատունս վասն փրկութեան հոգոյ իմոյ և արեւշատութեան տէրանց մերոց Զաֆարէի և Խանէի, և էտու ի հիրատունս զԿոչայորին այգին, զՈհնագոմոց կէսն և կանգնեցի զխաչս: Արդ, որ զմեր ըզորդածն խափանէ դատի ի Տեառնէ, և կատարիչքն արհնեսցին ի Քրիստոսէ. ամէն»:

ԻԶ) «Թվ. ՈՂԱ. Ես Տէր Յոհանէս առաջնորդ Սանահնիս էտու գևստուածածնի ձորին այգին և գտնեմ և գայն հոգն, որ ի վերի դենին է՝ ի հիրատունս: Որ խափանէ և հանէ՝ յերիս սուրբ ժողովոյն. եզովեալ լիցի. ամէն»:

ԻԷ) «Մեծ յուսով Ես Վարդան Բանանա գեղեցի գևստմին էգին մինչ ի գրատանն ՀԵ (75) սպիտակի իմ հալալ ընչիւք և տվի հիրատանն առաջնորդութեան հաւր Կիրակոսի և կամակցութեամբ եղբարց: Վարդեվարի յայն գինէն տան ի լերեն: Ով գէգին հիրատանէն հանէ կամ գինին խափանէ, ՅԺԸ հայրապետաց եզոված է: Թվին ՉԻԴ (1275):

Տեղում կատարված հնագիտական հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ հյուրա-

տան շենքը պետք է եղած լիներ վերը նշված Միրանավոր խաչքարի մոտ և, որ վերջինս պետք է կանգնեցված լիներ հյուրատան արևմտյան պատի տակ, հյուրատան մուտքի կողքին: Որ հյուրատանը գտնվել են վանքի պարսպապատերից դուրս, այդ մասին կան ուրիշ օրինակներ էլ, ինչպես օրինակ Ամազու նորավանքի հյուրատունը և այլն:

Խորհրդանի մանրամասն.— Գտնվում է մեծ դավթի արևմտյան կողմում, այդ կողմի պատի ամենահարավային կամարածե բացվածքի առջև: Չնայած մատենագրության մեջ հայտնի է Խորհրդահի խաչքար անունով, բայց խաչքարի արձանագրությունից երևում է, որ նա պատկանում է թե՛ Խորհրդահին և թե՛ իր ամուսին Քուրդ իշխանին, որոնք ապրել են ԺԳ դարի առաջին կեսում:

Խաչարձանը բաղկացած է պատվանդանից, խաչքարից և հիմքից: Պատվանդանը կապտավուն բազալտից է, բարձրադիր, արևմրտյան, հարավային և հյուսիսային կողերը զարդարված են դուլգ գլանաձև որմնասյուներով, որոնք ունեն խարխախներ ու խոյակներ և միանում են որմնակամարներով: Խաչքարը սովորականի պես կարմիր քարից է, բարձր և պատած է բուսական ու երկրաչափական ձևերի, շատ նուրբ ձևով մշակված զարդաքանդակներով: Խաչքարի հիմքը մի ամբողջական քարից է. հետաքրքիր են սրա քիվերի ստալակտիկ զարդաքանդակները:

ԻԲ) «Նշանդ Աստուծոյ ազնեա Քրդի, Խորհրդանի և գաւակաց եղա:»

Սարգսի խաչարձանը.— Գտնվում է մեծ դավթի արևմտյան կողմում, այդ կողմի պատի ամենահարավային կամարածե բացվածքի առջև: Բաղկացած է պատվանդանից, խաչքարից և հիմքից: Պատվանդանը համեմատաբար ավելի բարձրադիր է, հարթ, մաքուր մշակված կողերով: Խաչքարը պատվանդանի համապատասխան բարձրությամբ է, շքեղորեն քանդակազարդված, որոնց մեջ առանձնապես ուշագրավ են շղթայաձև և ծաղկեհյուս քանդակները: Խաչքարի հիմքը ամբողջական քարից է, առջևի կողմից թեք տաշված: Խաչարձանը պատկանում է Համազասպյան Սմբատի որդի Սարգսին, որի վերաբերյալ արձանագրությունը փորագրված է խաչքարի հետևի ամբողջ երեսի վրա՝ 1245 թվականով, որը հետևյալն է.

ԻԲ) «Ի ՈՂԻ ԲՈՒԽ ԿԱՆԳՆԵԱ ԽԱՅՈ յԻՉԱՏԱԿ ՍԱՐԳՍԻ, ՈՐՈՅ ՍՄԲԱՏԱՅ, ԵՌԱՆ ՀԱՄԱԳԱՍԿԵԱՆԵ, ՈՐ ՄԵՆԱՈ ի պատերազմի և քաղեցա ի դուռն Աստուածածնիս և որդի նորա Սմբատ և ամուսին Աղուս ետուն ի Մղարդն գԱրյասադանց հայրենիքն ամենայն շան ու գենով յԱստուածածնիս և Խ. աւրավար հող: Ով զայն հանէ յԱստուածածնէս Գ. սուրբ ժողովոյն նզովեսցի յԱստուծոյ: Ես

հայր Վարդան, վարդապետ Գրիգոր և ամեն միաբանես տուաք զամեն եկեղեցիս քառանից տաւին գերեզմ եկեղեցին Սմբատայ և զայն Սարգսի: Ով խափանէ զվերագրեալ նզովսն առցեն:»

Գրիգոր իշխանի խաչարձանը.— Գտնվում է մեծ դավթի ներսում, Աստվածածին եկեղեցու արևմտյան պատին կից՝ մուտքի հարավային կողմում: Բարձրադիր պատվանդանը զարդարված է գլանաձև բներ ունեցող որմնասյուներով, որոնց որմնակամարների ծայրերը հենվում են խոյակների վրա: Խաչքարը համապատասխանորեն բարձր է և պատած է բուսական ու երկրաչափական զանազան ձևերի, վերին աստիճանի նուրբ մշակված շքեղ զարդաքանդակներով:

Խաչքարի առջևում գտնվում է Գրիգորի գերեզմանը՝ հարթ երես ունեցող մեծ տապանաքարով, վրան «Գրիգոր» մականգրությամբ: Խաչարձանի կանգնեցման վերաբերյալ արձանագրությունը գտնվում է խաչքարի ձախատին, առանց տարեթվի, հետևյալ ձևով.

Լ) «Ես Դավիթ իշխանաց իշխան կանգնեցի զսուրբ նշանս ի վերայ գերեզմանի հաւր իմոյ Գրիգորի: Որք երկրպագէք յաղափս յիշեցէք:»

Խաչարձան Ավետեցի, Ջենանի և Լուսերի.— Գտնվում է Ս. Գրիգոր եկեղեցու և գրատան սրահի միացման անկյունում, արևմտյան կողմից: Բարձր կարնիզավոր պատվանդանը զարդարված է գլանաձև որմնասյուներով քանդակներով. իսկ խաչքարը, որը պատվանդանի համեմատությամբ փոքր է, ունի յուրօրինակ մշակում, պատած է գլխավորապես բուսական ձևի զարդաքանդակներով և վերջված է շրջանակի մեջ: Առանձնապես հետաքրքիր են խաչքարի ձախատի ծաղկենկար հիմք ունեցող ստալակտիտ քանդակները:

Խաչարձանի կառուցման վերաբերյալ արձանագրությունը գտնվում է պատվանդանի վրա, մի ուրիշ կարճ արձանագրություն էլ՝ բարեմաղթական բովանդակությամբ, գրանցվում է խաչքարի ձախատին, որոնք մեջ են բերվում ստորև: Խաչարձանը կանգնեցնողների գերեզմանները՝ հարթ երես տապանաքարերով, գտնվում են խաչարձանի առջևում՝ համապատասխան տապանագրություններով:

ԼԱ) «Կաման Աստուծոյ ես Լուսեր վաղաշինեցի և Ջենան՝ ամուսին եղբար իմոյ Աւետեցն, կանգնեցաք զխաչս ի վերա հանգրստարանի սոցա. որք երկրպագէք յիշեցէք ի Քրիստոս:»

ԼԲ) «Նշանդ Աստուծոյ լեր քարեխաւս պարոն Աւետեցն, Լուսերին, Ջենանին և գաւակաց եղա:»

Խաչարձան.— Գտնվում է գրատան արևմտյան կողմում, պատի հարավային ծայրին կից: Պատվանդանը ամբողջական մեծ քար է, բարձրադիր, կողերը հարթ և լեռկ մշակված, երեք հատ քիվաքարերով: Խաչքարը նույնպես բարձր է, պարզ ձևով քանդակազարդված՝ գլխավորապես բուսական ձևերով և հիմնված է համեմատաբար փոքր քարի վրա:

Կանգնեցված է ոմն Յավուրմանի հիշատակին 1262 թվականին, որի վերաբերյալ կարճ արձանագրությունը գտնվում է խաչքարի ձևակառույցին:

Վանքի բակի աղբյուր.— Գտնվում է հուշարձանների խմբի հյուսիսային կողմում, վանքին որպես պարիսպ հանդիսացող թմբի կենտրոնական մասում: Խորը խորշաձև փոքրիկ կառուցվածք է, թաղակապ տանիքով, որը ամրացված է ջրի ծորակը: Ներսում փորագրված արձանագրության համաձայն կառուցել է վանքի առաջնորդ Հարություն արքեպիսկոպոսը 1831 թվականին:

(Գ) «Յարուբին արքեպիսկոպոս շինեաց գաղթիս այս յորդանոս: Ով վայելողք այսմ ջրոյս յիշեցէ՛ք զսա առ տէր Յիսուս: Սա էր տոնմէն տէր Բարսեղեանց և սանմանէն աւետի Տաւուշաց, Սանահին յառաջնորդեաց, արեւմաբ իւրով զայս յօրինեաց: ԹՎ. 1831:»

Երկնաբարձուն Արղուրյանների դամբարանը.— Գտնվում է Ամենափրկիչ եկեղեցու հարավ-արևելյան կողմում, հավասար հարթության վրա, մոտիկ: Հյուսիսից հարավ ձգվող ոչ այնքան մեծ մի շենք է, որի հատակագիծն ուղղանկյուն է, ծածկը թաղակապ՝ երկթեք, սուր վեղարած և տանիքով: Ներսում գտնվում են Արղուրյանների տոհմին պատկանող մի շարք բարձրաստիճան անձնավորությունների գերեզմանները, որոնց գերեզմանաքարերի երեսները պատած են մարմարյա սալերով և ունեն ժժ դարի տարրեր ժամանակներին պատկանող տապանագրություններ: Դամբարանի շենքը նույնպես պատկանում է ժժ դարին: Մուտքը հյուսիսային կողմից է:

Գերեզմանատունը տարածվում է վանքի բակում, ամենուրեք, ինչպես և գավիթների, սրահների և Մագիստրոսի ճեմարանի՝ ներսում: Տապանաքարերը հարթ երեսով են, ոմանք շատ մեծ և սովորական ձևով մշակված: Կան բազմաթիվ խաչարձաններ, որոնց մի մասի խաչքարերը վայր են ընկած ու անհայտացած: Բնորոշ են մի կարգ խաչարձաններ, որոնց հիմքերն ու խաչքարերը մի ամբողջական քարից են: Խաչարձաններից բացի կան նաև այլ ձևերի մահարձաններ, որոնք վերաբերում են այլևի ու ժամանակներին: Դրանցից են Երկայնաբազուկ Արղուրյանների տոհմին պատկանող մի քանի անձանց մահարձանները, որոնք գտնվում են Ամենափրկիչ եկեղեցու արևելյան և Ս. Գրիգոր եկեղեցու հարավային կողմերում:

Գերեզմանաքարերի և մահարձանների մեծագույն մասն ունեն թվակիր տապանագրություններ, որից պարզ է դառնում, որ գերեզմանոցը ընդհանրապես պատկանում է ժժ դարերին:

Աղբյուրը, ընայած գտնվում է գյուղի հարավ-արևմտյան եզրին, վանքից հեռու, բայց որովհետև այն կառուցված է գրեթե խալդրապես վանքի համար, ապա նրան նույնպես պետք է դասել վանքի հուշարձանների շարքը: Դա սրահաձև մի շենք է, երեք կողմերից պատերով, իսկ չորրորդ՝ հյուսիսային կողմից ունի երկու կամարակապ մեծ բացվածքներ, որոնք իրարից անջատվում են կիսամիջնորմով: Վերջինս արտաքին ծայրին ունի մեծ գլանաձև բուռ և դրան համաչափ խարիսխ ու խոյակ ունեցող կարճ սյուն: Այդ միջնորմով շենքը բաժանվում է երկու հավասար նավերի, որոնք ունեն թաղակապ ծածկ՝ մի ընդհանուր, երկթեք տանիքով:

Ներսում, պատերին կից շարված են ջրի ավազաններ, որոնց մեջ թափվում է ջուրը: Վերջինս կավե թրած խողովակներով բերված է Չաթինդաղ լեռների աղբյուրներից:

Աղբյուրի կառուցման ժամանակը որոշ է, ներսում, հարավային պատի վրա փորագրված է 1255 թվականը կրող արձանագրությունը, որը մեջ ենք բերում ստորև և որը աճենից ճիշտ ընթերցել և առաջին անգամ հրատարակել է դոկտոր-պրոֆեսոր Կ. Ղաֆադարյանը¹¹, նվիրատվական է: Սակայն պրոֆ. Ղաֆադարյանը գտնում է, որ այդ նվիրատվությունը կատարված է աղբյուրի կառուցման կապակցությամբ. դա շատ հավանական է, որովհետև Հաղբատի վանքի աղբյուրի շենքն էլ կառուցված է նույն ժամանակներում՝ 1258 թվականին:

(Դ) «Բրիտոս Աստուած ողորմի Մխիթար Բահանաի ճ (100) սպիտակ ետ յաւագան. ԳԻ ԲՎԽ ԶՍ (1255):»

Այս աղբյուրի շենքը նույնպես գտնվում էր խիստ քաջալված և անմխիթար վիճակում, ըստ որի ամբողջապես քանդված էր տանիքը, թափված էին քիվերն ու պատերի վերին քարերը, ինչպես և երեսապատ որոշ քարեր, սարալանջից սղած հողն ամբողջապես ծածկել էր պատերը:

Պատմական հուշարձանների պահպանության կոմիտեն Սանահնի վանքի՝ 1952—1957 թվականների ընդհանուր վերանորոգումների ընթացքում հիմնովին վերականգ-

11 Կ. Ղաֆադարյան, «Սանահնի վանքը և նրա արձանագրությունները», Երևան, 1957 թ., էջ 185.

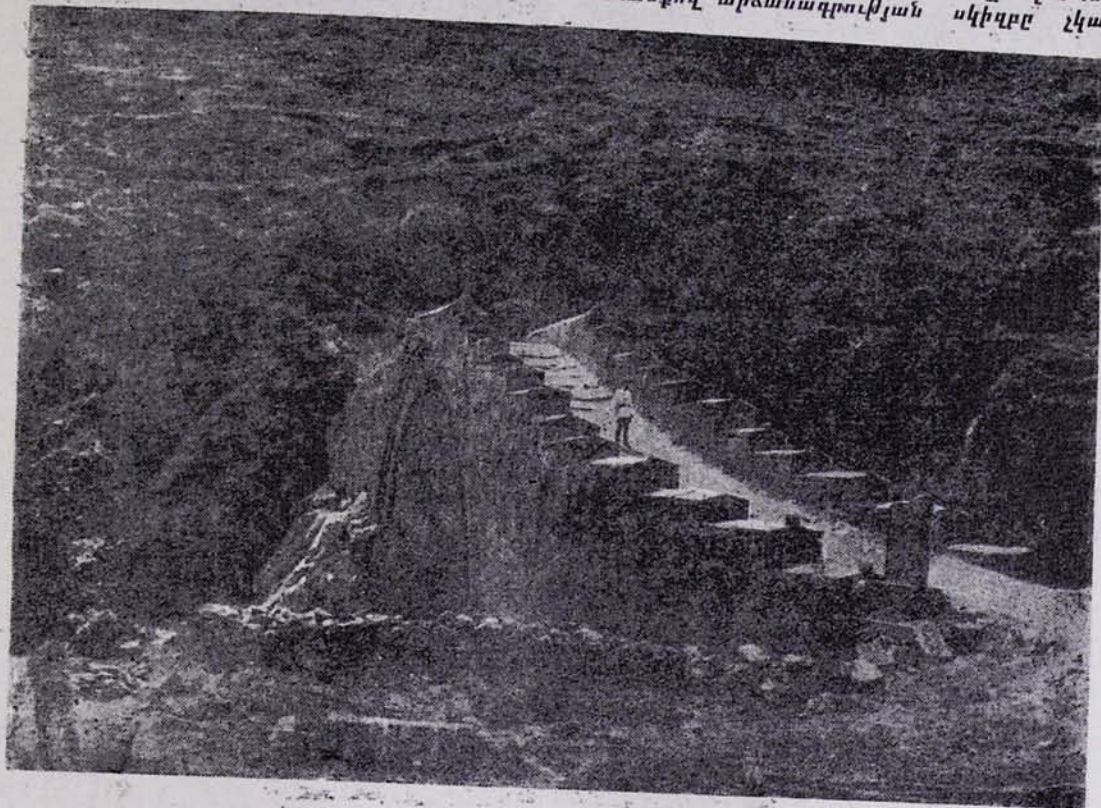
նել, մաքրել ու բարեկարգել է նաև այս հուշարձանը: Մաքրման ու վերանորոգման աշխատանքների ընթացքում հայտնաբերվել է մի խաչքար հետևյալ արձանագրությամբ.

(b) «Ի րվիս ԶեԱ. (1292) կանգնեցաւ խաչս և շինեցաւ լինս կառողութեամբ 3(....) ՆԻՍԻ և աշխատութեամբ Խոցադեղ միակեցի. յիշեցէք ի Քրիստոս»¹².

Աղբյուրի շենքին կից պահպանվել է մեծ ավազանի քարաշար պատերի ստորին մասերը, որը ենթադրել է տալիս, թե արձանագրության մեջ հիշված լճի կառուցումը պետք է վերաբերի հենց այդ ավազանին:

Կամուրջի կառուցման վերաբերյալ արձանագրությունը փորագրված է մի խաչքարի վրա, որը ներկայումս կանգնեցված է կամուրջի գետի ձախակողմյան ծայրին (սկզբնական շրջանում որտեղ է կանգնեցված եղել պարզ չէ):

Այդ արձանագրության համաձայն, որը մեջ է բերվում ստորև, կամուրջը կառուցել է Աբաս Բագրատունու կին, Զաքարի և Իվանի քույր Վանենին, իր վաղամեռիկ ամուսնու հիշատակին: Բայց որովհետև խաչքարի վերևի մասը կոտրված լինելու հետևանքով արձանագրության սկիզբը չկա,

ՄԱՆԱՀՆԻ ԿԱՄՈՒՐՋԸ

Սանահնի կամուրջը.— Այս հուշարձանը շնայած գտնվում է Ալավերդի քաղաքում, Սանահնից բավականին հեռու, բայց որովհետև կառուցված է եղել հատկապես Սանահնի վանքի համար, որի հետևանքով էլ, համարյա, բոլոր ժամանակներում կոչվել է «Սանահնի կամուրջ», ապա դա նույնպես պետք է վերագրել Սանահնի վանքի հուշարձանների խմբին:

¹² Այդ արձանագրությունը, որը հայտնաբերվում է առաջին անգամ, տեղում ընթերցել է նույն Կոմիտեի գիտական աշխատակից Աբրահամ Շահինյանը, որից և օգտվում ենք մենք:

որտեղ սովորաբար լինում է տարեթիվը, ուստի հայտնի չէ արձանագրությունը տարեթիվ ունեցե՞լ է թե ոչ (բոլոր ընդօրինակողներն էլ այդ վիճակում են գրի առել):

Քանի որ կամուրջը կառուցվել է Աբասի հիշատակին, որի մահը տեղի է ունեցել 1192 թվականին, ապա հասկանալի է, որ նրա կառուցումը կարող էր տեղի ունենալ 1192 թվականից հետո: Իսկ այնպիսի մի խոշոր և լուրջ կառուցվածքի շինարարությունը, ինչպիսին Սանահնի կամուրջն է, կարող էր ավարտվել մի շարք տարիների ընթացքում, ապա ամենից հավանականը

այն է, որ նրա շինարարությունը ավարտված պետք է լինի ԺԳ դարի սկզբներին, համեմայն դեպք ոչ ուշ քան մինչև վանքների մահվան տարին՝ 1234 թվականը:

(2) «... ազգին Բագրատունեաց, ես՝ վանենի, դուստր իշխանաց իշխանին Սարգսի, որդո Զաֆարէի, կին Աբասա քազատրի, որ կիսարե վախճանեալ խաւարեցոյց մեզ, շինեցի զկամուրջս և կանգնեցի զխաչս յիշատակ նմա և մխիթար ինձ և ի կեանս ճնողաց և եղբարց իմոց յիշեցէի ի Քրիստոս Յիսուս:»

Սանահնի կամուրջը հայկական ճարտարապետության ամենահույակապ կոթողներից է, նա հայ վարպետի ստեղծագործ մտքի խիզախումն ու արգասիքն է: Կառուցված է Դերեղ գետի վրա, միաթռիչք լայն ու բարձր կամարով, որի մի ծայրը հենված է գետի աջ ափի ժայռերին, իսկ մյուսը՝ ձախ ափին կառուցված հատուկ պատվանդանի վրա, որի հետևանքով գետի ձախ ափը կամուրջը խիստ զուգիթափ է: Դրան համապատասխան այդ մասի կողապատերն աստիճանաձև են: Կամուրջի կողապատերի կենտրոնի մասը մեկ աստիճանով բարձր է, որի ծայրերի քարերը պատած են առյուծների բարձրաքանդակներով:

Սանահնի կամուրջը ենթարկվել է վերանորոգումների, որոնց բոլորի մասին, սա-

կայն, հիշատակություններ չկան: Ամենահին վերանորոգման վերաբերյալ արձանագրությունը գտնվում է գետի ձախակողմյան թևի արևելյան երեսի վրա՝ առանց տարեթվի: Վերջին վերանորոգումները կատարվել են Հուշարձանների պահպանության կոմիտեի կողմից 1928, 1931 և 1940 թվականներին, որի ընթացքում ամրացվել է կամարի՝ գետի ձախակողմյան ծայրի պատվանդանը, վերականգնվել են թափված երեսապատ քարերը, հանվել և ամրացվել են կրաշաղախ միջուկից անջատված երեսապատ քարերը, լրացվել են կողապատերից թափված կամ ջարդոտված քարերը, վերականգնվել է երեսի սալահատակը, վերադրված է վայր ընկած խաչքարը և այլն:

Սանահնի վանքի հուշարձանների խմբին պատկանող վերը նկարագրված բոլոր շենքերն էլ կառուցված են կապտագույն բազալտի հանքաքարի տեսակին պատկանող ամուր, մաքուր տաշած մեծ քարերով, կրաշաղախով: Այդ նույն քարերից են պատրաստված նաև խաչարձանների պատվանդանները և գերեզմանաքարերը: Խաչքան և տանիքների սալաքարերը պատրաստված են կարմրագույն ամուր քարից, որն իր տեսակով ավելի մոտ է անտեզիտին:

